

ГОЛОСОВА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто зміст поняття “голосова культура” як інтегроване, системне, динамічне утворення особистості, котре зумовлює покращення мовленнєвого аспекту професійної підготовки майбутніх учителів.

Ключові слова: голосова культура, майбутні вчителі, професійна підготовка.

Педагогічна сфера є сферою “підвищеної голосомовної відповідальності”, тому що мова та голос є одними зі структурних компонентів мовної продукції і найважливішим інструментом діяльності педагога.

За допомогою усного мовлення педагог впливає на інтелектуально-емоційну сферу свідомості учня. І чим краще педагог володіє своїм голосом, тим якісніше результат його роботи. Але характер звучання слова чи вислову в цілому залежить від уміння педагога володіти своїм голосом.

У щоденному житті голосовий апарат легко справляється з навантаженням. Але коли вчителів доводиться говорити активно на тривалий час перед класом, переконувати десятки людей, то звичайних засобів уже замало.

Останнім десятиліттям зростає захворюваність голосового апарату серед педагогів порівняно з 30–60-ми рр. ХХ ст. (Г. Бохме, Х. Гундермен, Т. Лебедев, О. Орлова, В. Панкова, Р. Сатвлов та ін.).

Таке становище вчені пояснюють численними техногенними факторами, які впливають на голосоутворювальну систему людини, а саме: стреси та конфліктні ситуації, загальна перевтома та підвищене голосове навантаження, запальні захворювання верхніх дихальних шляхів. При цьому серед численних причин особливе значення надається зростанню психологічних (стресових) факторів, які є найактуальнішими в наш час. Також на людину негативно впливає високий темп життя, напружений рівень праці, перевантаження інформацією, мала рухливість, сімейні конфлікти, розумове та фізичне перевантаження, негативні емоції тощо.

Одна з головних причин, що призводить до порушень голосу, – неправильна техніка голосоведення і, як наслідок, перенапруження голосового апарату (З. Аникеева, Л. Дмитрієв, О. Лаврова та ін.).

Розповсюдженість порушень голосу серед осіб голосомовних професій вражає. Є. Романенко констатує, що 86% вчителів загальноосвітніх шкіл мають функціональні порушення голосу, тобто такі, за яких не спостерігається виражених органічних порушень у голосовому апараті, але наявні певні функціональні розлади, пов’язані зі зміною тембру, інтенсивності, модуляції голосу, рухової та коливальної здатності голосових складок.

Високий рівень патології голосу серед педагогів пов’язаний із тим, що близько 50% свого робочого часу активно та невміло використовують свій голосомовний апарат.

Однак було б помилковим вважати, що порушення голосу відсутні у вчителів, які тільки починають свою трудову діяльність. Результати дослі-

дження показують, що 55% педагогів уже на першому році роботи мають різні за ступенем порушення голосу, що підтверджує факт, що випускники педагогічних закладів у більшості є не підготовленими до великих голосових навантажень.

Отже, виникає необхідність в оволодінні майбутніми вчителями голосовою культурою, що забезпечить не лише загальні, міждисциплінарні знання про голос, а й стане підґрунтям формування професіоналізму і педагогічної культури вчителя.

Проблеми постановки голосу, розвитку мовного дихання традиційно вирішувалися переважно у галузі сценічного мистецтва (підготовка співаків і акторів), де необхідність спеціальної голосової підготовки була і залишається очевидною.

На сьогодні відомі праці у галузі становлення акторського голосу (М. Кнебель, І. Козлянникова, Н. Петрова, І. Промтова, С. Савкова, Е. Саричева, К. Станиславський та ін.). Дослідженням акустичних особливостей процесу голосоутворення займалися Л. Дмитрієв, Н. Жинкін, А. Мюзенхольд, С. Ржевкін, А. Рудаков, Р. Юссон, а фізіологічних основ постановки голосу – М. Грачова, К. Злобін, І. Павлов, І. Сеченов, Ю. Фролов, О. Яковлев. Наукові праці останніх років (А. Капська, А. Князьков, Л. Крамущенко, Т. Ладиженська, А. Михальська, Н. Тарасевич та ін.) присвячено постановці голосу, розвитку мовлення як складової педагогічної майстерності.

Отже, вивченням голосу з різних позицій займалися представники таких наук, як: психологічна акустика, фізіологічна акустика, фізіологія, фонопедія, фоніатрія, логопедія, гігієна, педагогіка, нейрофізіологія, біофізика, фонетика, психологія, вокальна педагогіка тощо. Але жодна з наук не формує цілісного уявлення про голосову функцію організму. Всі науки обмежуються лише певним спектром проблем.

Відсутність єдиної базової науки призводить до значного дефіциту знань у педагогічних кадрах з питань анатомії, фізіології, причин виникнення патології голосового апарату, гігієни голосу, збереження професійного довголіття осіб голосомовних професій.

Відсутність адаптованої літератури та низький рівень усвідомлення необхідності освоєння міждисциплінарних знань призвели до критичної ситуації, що наявна сьогодні у сфері професійної підготовки осіб голосомовних професій.

Мета статті – розкрити зміст поняття “голосова культура; зацентувати увагу на необхідності підготовки майбутніх учителів ще під час навчання до голосових навантажень з метою запобігання розладам голосу в майбутньому.

Термін “голосова культура” складається з двох багатоаспектних понять – “культура” та “голос”. Тому для визначення сутності голосової культури необхідно проаналізувати родові відносно досліджуваної дефініції поняття “голос” та “культура”.

Першу частину зазначеного терміна становить поняття “культура”, зміст якого залежить від сфер його застосування.

Культура (від лат. *cultura* – вирощування, виховання, розвиток, шанування) – складне міждисциплінарне загальнометодологічне поняття.

На сьогодні існує близько 500 визначень поняття “культура”, воно зазнало значної еволюції та вживається у найрізноманітніших значеннях – від обробки землі до виховання, освіти, розвитку.

Використання терміна пов’язане з бажанням певним чином відокремити те, що зроблено людиною, від того, що існує в природному вигляді.

Найбільш загальне філософське визначення поняття “культура” означає все те, що створено людством, на відміну від того, що створено природою. Доволі часто термін “культура” трактується як результат цілеспрямованої діяльності людей. Культурою також називається все те, що створено людьми в процесі фізичної та розумової праці для задоволення їхніх різноманітних матеріальних і духовних потреб [10, с. 167].

Голос – від лат. *vox*; франц. *Voix*; італ. *voce*; англ. *voice*; нім. *stimme*. Поняття “голос” найширше трактується у музичній енциклопедії як:

1) мелодійна лінія як частина багатоголосного музичного твору. Сукупність цих ліній становить музичне ціле – фактуру музичного твору;

2) партія окремого інструмента, оркестру чи хорової групи, написана з партитури твору для його розучування та виконання;

3) мотив, мелодія пісні;

4) різноманітні звуки, що утворюються за допомогою голосового апарату та служать для спілкування між живими істотами. У людини спілкування здійснюється в основному за допомогою мовлення та співу [12].

Перше, друге та третє визначення поняття “голос” є більш притаманним музичному мистецтву. Для нас є більш важливим четверте визначення “голос”.

У словнику “Педагогическое речеведение” голос розглядається як:

1) здатність інтонувати мовлення або співати;

2) сукупність звуків, вироблених шляхом модуляції видихуваного (або вдихуваного) повітря вібруючими голосовими складками;

3) акустичний феномен, суть якого полягає в тому, що звуки, утворені за участю голосових складок, несуть інформацію про індивідуальні особливості мовця: його фізичний та емоційно-психологічний стан, інтелектуальний і соціокультурний рівень, професійну та національну належність [13].

Найелементарніші прояви голосу виявляються в таких реакціях людини, як: стогін, плач, голосний позіх, сміх, звучний кашель. Найбільшого розвитку голос набуває в мовленні й у співі. Людський голос завдяки своїм різноманітним модуляціям може відбивати різні емоційні переживання, які властиві в той або інший період його власникові.

У педагогічній енциклопедії “голос” трактується як сукупність різноманітних за висотою, силою та тембром звуків, що відтворює людина за допомогою голосового апарату. Служить для вираження думок, почуттів, відчуттів (мовлення, спів, плач) або ж є наслідком рефлекторних рухів м’язів гортані (чхання, кашель), що виникають у результаті впливу на них тих або інших подразників [14].

Отже, голос – це звук, звучання, яке створюється в результаті проходження повітря між вібруючими голосовими складками; або сукупність різноманітних за висотою, силою і тембром звуків, які відтворює людина за допомогою голосового апарату.

Учені відокремлюють голос побутовий (“не поставлений”) і голос професійний (“поставлений”), тобто підготовлений для активного використання у професійній діяльності.

У побуті голосові якості не потребують спеціальних навичок, не потребують спеціального розвитку, їхнього рівня достатньо для обслуговування повсякденної мови. Але як тільки людині доводиться стикатися з мовою як частиною професійної діяльності, одразу стає зрозумілим, що життєвих звичок недостатньо, мовний апарат представників голосових професій не витримує значних навантажень [8, с. 127; 9, с. 78].

Про це свідчать такі симптоми:

- хворобливі відчуття (лоскотання у горлі, сухість);
- підвищена втомлюваність, що, зрештою, призводить до “зриву” голосу;
- голос “зникає” у відповідальний момент, глухне чи тремтить;
- голос недостатньо гучний, не “пробиває” аудиторію;
- голос недостатньо гучний для того, щоб висловити бажану емоцію, настрій;
- голос “невизначний”, недоліки дикції та артикуляції;
- не влаштовує темп мовлення (занадто швидкий або занадто повільний);
- не влаштовує висота мовлення (голос занадто “тонкий” або занадто “грубий”);
- несприйняття звучання власного голосу як такого.

Як правило, всі ці труднощі взаємопов’язані та взаємозалежні. Отже, виникає необхідність у спеціальній підготовці голосового апарату до професійної діяльності.

У сучасному суспільстві постійно збільшується кількість представників голосомовних професій, тобто професій, в яких голос та мова мають домінуюче значення. І кожна із професій висуває свої вимоги до професійного голосу.

На одному з конгресів Союзу європейських фоніатрів (UEP) була затверджена класифікація професій відповідно до вимог, які висуваються до якості голосу.

1. Професії з надзвичайно високими вимогами до якості голосу:

- а) співаки-солісти;
- б) співаки-хористи;
- в) актори;
- г) диктори радіо та телебачення.

2. Професії з високими вимогами до якості голосу:

- а) викладачі;
- б) професійні оратори, перекладачі, телефоністи тощо;

- в) політичні діячі;
- г) вихователі та вчителі дитячих закладів.

3. Професії з підвищеними вимогами до якості голосу або які пов'язані з роботою у шумному середовищі:

- а) адвокати;
- б) судді;
- в) лікарі;
- г) військові командири [11, с. 276].

Вимоги до продуктивності голосового апарату в осіб мовних професій доволі значні. По-перше, він має бути достатньо витривалим, тому що особи голосомовних професій за характером роботи інтенсивно користуються ним протягом декількох годин щоденно упродовж декількох десятиліть. По-друге, голос професіонала має бути достатньо сильним, щоб перекикувати шум класу, аудиторії; мати достатню мелодійність, гнучкість, приємний тембр. Монотонне мовлення, яке промовлене глухим або крикливим, високим голосом неприємне слухачам і погано сприймається ними [2, с. 253].

Професійні якості голосу формуються залежно від завдань професійної діяльності та умов, у яких вона здійснюється. Виходячи із професійних вимог розрізняють різні професійні голоси, серед яких: педагогічний, вокальний, командний, сценічний (акторський), дикторський тощо [6].

В. Ємельянов звертає увагу на професії, де у трудовому процесі використовується усна мова, що виходить за рамки звичайного побутового спілкування (лекції, уроки, виступи, гучні команди, крик на велику відстань без засобів електропідсилювання тощо), і називає таку ситуацію трудової діяльності ситуацією підвищеної голосової відповідальності. Розрізняють два рівні професійного голосу: мовний і співочий [15].

Кожен із професійних голосів формується залежно від того, яка діяльність – мовна чи вокальна – є панівною в процесі професійної діяльності.

У таблиці ми бачимо, що існують професії, в яких панівним є лише мовний або вокальний голос, але є і такі, в яких професійна діяльність вимагає досконалого володіння як вокальним, так і мовним голосом. Але, незважаючи на те, який професійний голос є домінантним у процесі професійної діяльності, самотійно він не формується.

Таблиця

Розподіл видів голосів залежно від професійної діяльності

Професійний мовний голос	Професійний вокально-мовний голос	Професійний вокальний голос
Читці, актори, екскурсоводи, агітатори, юристи, військові, диктори радіо й телебачення, особи, що займають керівні посади, диспетчери, телефоністи, логопеди, вихователі дитячих садків, вчителі та викладачі тощо	Актори та студенти театральних навчальних закладів, музичні керівники дошкільних установ, вчителі музики у загальноосвітніх навчальних закладах, священники, проповідники тощо	Співаки різних жанрів (народні, естрадні, класичні) тощо

На сьогодні немає єдиного терміна, який характеризує цей процес. У науковій літературі використовуються поняття: “постановка”, “розвиток”, “виховання мовного голосу”, “техніка мовлення”.

Традиційно використовується термін “постановка голосу”, однак трактування цього поняття та зміст роботи варіює залежно від вимог, що висуваються до голосу залежно від професійної діяльності.

Л. Дмитрієв постановку голосу розуміє як знаходження найкращих відносин між формуючою голосовою щілиною та системою резонаторів гортані, глотки і рота [2, с. 252].

Ю. Васильєв звернув увагу на те, що саме поняття “постановка голосу” прийшло у театральну школу з вокальної педагогіки, під ним розуміються специфічні навички звучання, вельми далекі від природного звучання.

Ю. Василенко постановку голосу трактує як розвиток певних навичок голосоутворення і голосоведення відповідно до висунутих професійних вимог стосовно голосу [2, с. 252].

І. Козлянінова, Е. Чарелі використовують термін “постановка (виховання) мовленнєвого голосу”, під яким розуміють зміцнення голосомовного апарату і розвиток виразності голосу [5, с. 3].

А. Князьков під поняттям “постановка голосу” розглядає формування правильної координації, найбільш раціональної взаємодії органів і систем мовного апарату для професійного використання. Завдяки постановці голосу мовний апарат набуває здатності витримувати значне голосове навантаження та давати максимум звукової енергії при мінімальній витраті сил [4].

Н. Вербова впевнена, що роботу над мовленнєвим голосом, тобто його професіоналізацію, краще називати не “постановкою” голосу, як це прийнято у вокальній педагогіці, а “організацією та вихованням природних даних мовленнєвого голосу для професійної роботи”. Це тривалий процес поступового розкриття й зміцнення найбільш виразних властивостей природного голосу й усунення тих недоліків, що заважають звучанню слова [3, с. 123].

А. Савостьянов вживає терміни “виховання”, “постановка мовного голосу”, під якими розуміє виявлення всіх кращих якостей, що властиві голосу конкретної людини, і прищеплення відповідних навичок доти, поки голос не набуде необхідних професійних якостей. Це означає виробити комплекс умовних рефлексів – незвичне зробити звичним, тобто сформувати динамічний стереотип [7, с. 32].

С. Большакова вважає, що роботу над мовленнєвим голосом, тобто його професіоналізацію, краще називати не постановкою голосу, як це прийнято у вокальній педагогіці, а “вихованням природних даних мовленнєвого голосу для професійної роботи” [1].

Схематично структуру голосової культури подано на рисунку.

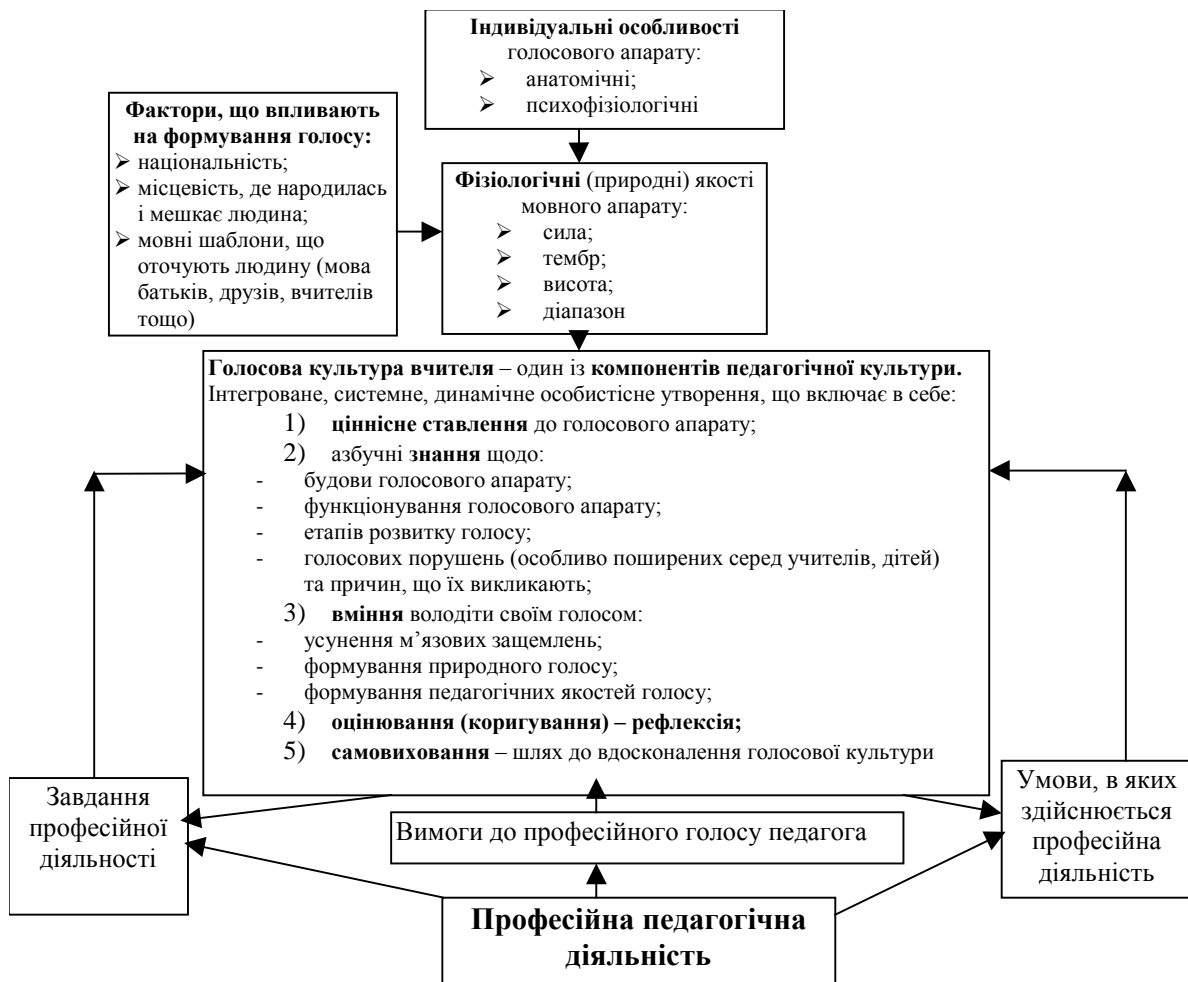

Рис. Структура голосової культури майбутнього вчителя

Висновки. Ми переконані в тому, що майбутнім педагогам усіх спеціальностей необхідно оволодіти “голосовою культурою”, що розуміється нами як інтегроване, системне, динамічне, особистісне утворення й розглядається як компонент педагогічної культури, котрий включає: ціннісне ставлення людини (спеціаліста) до свого голосу; знання щодо будови, роботи голосового апарату, прагнення до розширення своїх знань; вміння володіти своїм голосом.

Оволодіння майбутніми педагогами педагогічною культурою забезпечить краще засвоювання учнями навчального матеріалу, зниження кількості захворювань голосового апарату серед педагогів, а також запобігання порушенням голосу серед дітей.

Перспективним напрямом подальшої роботи є виявлення потенціалу фахових дисциплін із метою формування голосової культури майбутніх учителів.

Список використаної літератури

1. Большакова С.Е. Речевые нарушения у взрослых и способы их преодоления : сборник упражнений / С.Е. Большакова. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 160 с.
2. Василенко Ю.С. Профессиональные нарушения голоса у лиц речевых профессий, их лечение, профилактика : дис. на соискание уч. степени д-ра мед. наук / Ю.С. Василенко. – М., 1974. – 325 с.

3. Вербовая Н.П. Искусство речи / Н.П. Вербовая, О.М. Головина, В.В. Урнова. – М. : Советская Россия, 1964. – 126 с.
4. Князьков А.А. Техника речи и постановка голоса : метод. разраб. / А.А. Князьков ; Моск. гос. пед. ин-т им. В.И. Ленина. – М. : Прометей, 1990. – Вып. 2. – 68 с.
5. Козлянинова И.П. Речевой голос и его воспитание : учеб. пособ. по курсу “Сцен. речь” для театр. вузов / И.П. Козлянинова, Э.М. Чарели ; Гос. ин-т театр. искусства им. А.В. Луначарского. – М. : ГИТИС, 1985. – 100 с.
6. Пінчук Ю.В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Пінчук. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.
7. Савостьянов А.И. 300 упражнений учителю для работы над дыханием, голосом, дикцией и орфоэпией / А.И. Савостьянов. – М. : Педагогическое общество России, 2005. – 160 с.
8. Сценическая речь : учеб. для студ. театр. учеб. завед. / [С.А. Аристархова, И.П. Козлянинова, А.М. Кузнецова и др.] ; [предисл. и науч. ред. И.П. Козлянинова, И.Ю. Промптова]. – М. : ГИТИС, 2002. – 511 с.
9. Таптапова С.Л. Коррекционно-логопедическая работа при нарушениях голоса : кн. для логопеда / С.Л. Таптапова. – М. : Просвещение, 1984. – 111 с.
10. Тиводар М. Етнологія : навч. посіб. / М. Тиводар. – Л. : Світ, 2004. – 624 с.
11. Шидловська Т.А. Функціональні порушення голосу / Т.А. Шидловська. – К. : Логос, 2011. – 523 с.
12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belcanto.ru/golos.html>.
13. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rhetorika.info/didakticheskie-materialy>.
14. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Vuks/Pedagog/russpens/04.php.
15. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vocalvoice.narod.ru/HTML/inpg.htm>.

Перетяга Л.Е. Голосовая культура учителя

В статье рассматривается сущность понятия “голосовая культура” как интегрированное, системное, динамическое образование личности, которое обуславливает улучшение речевого аспекта профессиональной подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: голосовая культура, будущие учителя, профессиональная подготовка.

Peretyaga L. Voice culture teachers

The voice culture of the future teachers as an integrated, system, dynamic, personal innovation which causes improvement of speech aspect of professional training is considered. It is proved, that students of the higher pedagogical educational institutions have a requirement for formation of their voice culture.

Key words: voice culture, students, professional training.